

УДК 314.4

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

кандидат економічних наук, доцент Кобеля З. І., Лаврук І. Г.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, м. Чернівці

Обґрунтовано основні заходи та механізми щодо подолання демографічної кризи в Україні. Виявлено основні причини виникнення депопуляції населення, серед яких виділено: високий рівень смертності на низький рівень народжуваності, старіння населення «знизу», забруднення навколишнього середовища, міграція, нерозвинена медична система, низький рівень доходів. Зібрано та узагальнено статистичні дані, за допомогою яких прослідковано тенденцію, що показує середню очікувану тривалість життя країн Східної Європи та України, середню очікувану тривалість життя по регіонах України, індекс людського розвитку сусідніх країн. Досліджено сучасний стан сім'ї, яка набула за останні роки модифікованого вигляду, та поширення руху чайлдфрі, що пропагують молоді пари. Окреслено на найближчий час демографічну політику держави, яка повинна запобігти депопуляції населення України.

Ключові слова: населення, середня очікувана тривалість життя, депопуляція, міграція, низький рівень життя.

кандидат экономических наук, доцент, Кобеля З. И., Лаврук И. Г., Демографический кризис в Украине: причины и пути его преодоления / Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Украина, Черновцы

Обоснованы основные мероприятия и механизмы по преодолению демографического кризиса в Украине. Выявлены основные причины возникновения депопуляции населения, среди которых выделены: высокий уровень смертности и низкий уровень рождаемости, старение населения «снизу», загрязнение окружающей среды, миграция, неразвитая медицинская система, низкий уровень доходов. Собраны и обобщены статистические данные, с помощью которых исследовано тенденцию, которая показывает среднюю ожидаемую продолжительность жизни стран Восточной Европы и Украины, среднюю ожидаемую продолжительность жизни по регионам Украины, индекс человеческого развития соседних стран. Исследовано современное состояние семьи, которая приобрела за последние годы модифицированного вида, и распространение движения чайлдфри, пропагандирующего молодыми парами. Определена на ближайшее

время демографическая политика государства, которая должна предотвратить депопуляцию населения Украины.

Ключевые слова: население, средняя ожидаемая продолжительность жизни, депопуляция, миграция, низкий уровень жизни.

Z. Kobelia, Ph.D. in Economic Sciences, Associate Professor; I. Lavruk, Demographic crisis in Ukraine: causes and ways of its extension / Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Chernivtsi

The substantive measures and mechanisms for overcoming the demographic crisis in Ukraine are grounded. The main causes of population depopulation were identified, among which high mortality rate was defined as low birth rate, aging population "bottom", environmental pollution, migration, underdeveloped medical system, low income. The statistics collected and summarized are based on a tendency that shows the average life expectancy of the countries of Eastern Europe and Ukraine, the average life expectancy in the regions of Ukraine, and the human development index of neighboring countries. The present state of the family, which has acquired a modified form in recent years, and the dissemination of the childfree movement propagating young couples, are explored. It is outlined in the near future demographic policy of the state, which should prevent depopulation of the population of Ukraine.

Key words: population, average expected life expectancy, depopulation, migration, low living standards.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економічне зростання будь-якої держави неможливе без трудових ресурсів. В період глобалізації та науково-технічного прогресу техніка повністю не може замінити людей. Та незважаючи на суспільний прогрес демографічна ситуація в багатьох країнах набуває загрозливого стану. Європейські країни намагаються вплинути на демографічні процеси за допомогою цілеспрямованих економічних, правових, фінансових, адміністративних методів та важелів впливу. В Україні державне регулювання поки що не досягло бажаних результатів і тому на сьогодні більшість науковців називають ситуацію, яка склалась в країні демографічною кризою. Свідченням цього є щорічне, поступове зменшення населення, яке пов'язане з високим рівнем захворюваності, дитячої смертності, трудовою міграцією, короткою тривалістю життя, тощо. На даний час помітно, що під впливом політично-економічної ситуації, яка склалась в країні, покращення статистичних показників у сфері демографії є дуже важким завданням, виконання якого потребує чималих зусиль, як з боку держави так і з боку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміна чисельності та структури населення залежить від багатьох факторів, які час від часу змінюються. За останні десятиліття науковцями досліджено більш детально дану проблему, яка негативно впливає на економічний розвиток держави. Серед вітчизняних економістів, які займаються вивченням демографічних процесів в Україні треба виділити Барвінського А.О., Білінську М.О., Гринкевич С.С., Грішнову О.А., Говорко О.В., Курило І.О., Лібанову Е.М., Моргун В.А., Палієнко О.А., Рингач Н.О., Стешенко В.С., Толуб'яка В.С., Фіщук Н.Ю., Чуйко Л.В., Яковенко Т.В. тощо. Окрім того, є безліч зарубіжних вчених, які теж більш поглиблено досліджували основні причини виникнення демографічних явищ, що дестабілізують або ж покращують ситуацію в країні. Серед них слід виділити Брайсона Д., Брейклі Д., Гофера Ш., Істерліна Р., Карлсона А., Петерсона Н., Фрідмана Р., Хейвуда Ф., Шендела Д., Шульца Т..

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є дослідження демографічної ситуації в Україні, а також визначення основних причин виникнення депопуляції суспільства та запропонування шляхів щодо вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна ситуація в Україні набула негативної тенденції розвитку. За роки незалежності нашої держави населення скоротилось на 14% і станом на 1 січня 2019 року становило 42153 мільйони осіб [1]. Згідно з даними Організації об'єднаних націй Україна у 2017 році зайняла 4 місце у рейтингу серед країн Східної Європи (з деякими з Центральної та північної Європи), де швидкими темпами відбувається депопуляція населення. Експерти прогнозують, що до 2050 року українців стане на 7,8 мільйонів осіб менше (табл. 1) [2].

Очікується, що у Болгарії населення скоротиться на 23%, Латвії – 22%, Молдові – 19%, Україні – 18%. Ці показники лише доводять те, що демографічна ситуація в даних країнах є критичною і вже давно вийшла за межі допустимого. Тому уряду всіх вище перелічених держав потрібно провадити ряд ефективних реформ, які зможуть запобігти розвитку депопуляції.

Таблиця 1.

Рейтинг країн з найбільш скороченим населенням за 2017 рік [2]

Місце	Країна	2017 (млн. осіб)	2050 (млн. осіб)	Зміна %
1	Болгарія	7,08	5,42	-23
2	Латвія	1,95	1,52	-22
3	Молдова	4,05	3,29	-19
4	Україна	44,22	36,42	-18
5	Хорватія	4,19	3,46	-17
6	Литва	2,89	2,41	-17
7	Румунія	19,68	16,4	-17

8	Сербія	8,79	7,45	-15
9	Польща	38,17	32,39	-15
10	Угорщина	9,72	8,28	-15

Серед основних причин зменшення кількості населення України слід виділити:

- високий рівень смертності і низький рівень народжуваності
- трудова міграція
- старіння населення
- неврегульована ситуація на сході України
- низький рівень доходів
- несприятливий екологічний стан
- нерозвинена медична сфера
- модифікована модель сім'ї

Природний рух населення в січні-листопаді 2018 року характеризувався суттєвим перевищенням числа померлих над живонародженими: на 100 померлих – 58 живонароджених. При чому найбільша кількість живо народжених зафіксована в Дніпропетровській (25121 особа), Львівській (23253 особи), Одеській (23144 особи) та Харківській (19657 особа) областях, а найменша – у Кіровоградській (7077 осіб), Луганській (5652 особи) та Сумській (7114 осіб) областях. Водночас на сході України спостерігається найбільша кількість смертей, особливо у Дніпропетровській (52336 осіб), Харківській (42600 осіб), Донецькій (40174 особи) областях [1].

Серед причин смерті населення України в січні-листопаді 2017-2018 років, перше місце зайняли хвороби системи кровообігу, друге – новоутворення, третє – зовнішні причини смерті. Загальна кількість померлих у 2018 році склала 535104 особи, що на 9247 осіб більше порівняно з минулим роком [1].

Демографічна ситуація в Україні характеризується не лише депопуляцією, вона набула характеру гострої демографічної кризи, основні ознаки якої – несприятливі зміни не тільки у кількості, а й здоров'ї населення. Сучасну демографічну ситуацію можна визначити як кризову саме тому, що депопуляція супроводжується істотним погіршенням здоров'я людей, що виявляється у зниженні середньої тривалості життя. Прогресує тенденція значного погіршення здоров'я дітей і підлітків. Проблема поліпшення здоров'я населення сьогодні перетворилася у проблему його елементарного збереження [3].

Однією з прихованих причин погіршення стану здоров'я населення є забруднення навколишнього середовища. Всесвітня організація охорони здоров'я на 2019 рік опублікувала свою п'ятирічну програму роботи в галузі медицини. Однією з перших загроз здоров'ю людства визнано забруднення повітря, в якому вміст шкідливих речовин постійно зростає. Згідно з даними організації, щороку хімічне

забруднення атмосферного повітря вбиває 7 мільйонів чоловік, викликаючи такі хвороби, як інсульт, рак, хвороби серця і легенів. Важливою причиною забруднення повітря, крім спалювання палива, в організації вважають також зміни клімату. Експерти очікують, що в період між 2030 і 2050 роками зміна клімату стане причиною 250 тисяч додаткових смертей на рік від недоїдання, малярії, діареї і теплового стресу [4]. В Україні в атмосферному повітрі за 2018 рік визначено вміст 22 забруднюючих речовин таких як: діоксид сірки, азоту, оксид вуглецю, сірководень, фенол, аміак тощо. У першому півріччі 2018 року в 13-ти містах України рівень забруднення повітря (за комплексним індексом забруднення атмосфери) оцінювався як високий – це Маріуполь, Одеса, Луцьк, Кам'янське, Дніпро, Київ, Миколаїв, Слов'янськ, Кривий Ріг, Краматорськ, Рубіжне, Лисичанськ, Запоріжжя. Загальний рівень забруднення атмосферного повітря в містах України (за КІЗА) у першому півріччі 2018 році дещо підвищився (з 7,1 до 7,6), за рахунок зростання вмісту фенолу [5].

Головним індикатором здоров'я населення є середня очікувана тривалість життя. У високорозвинених країнах світу даний показник становить більше 80 років і свідчить про сприятливий соціально-економічний розвиток країни, в результаті якого, якість та рівень життя населення зростає, що, в свою чергу, зумовлює збільшення чисельності людей. Згідно з даними Міжнародного економічного форуму за 2018 рік, опубліковано рейтинг країн з найвищою тривалістю життя. Перше місце посів Гонконг – люди живуть в середньому 83,5 роки, друге – Японія (83,1 рік) і третє – Італія (82,9 роки), а Україна серед 140 країн знаходиться на 93 місці (72 роки). За індексом людського розвитку, який включає рівень освіти, рівень життя та середню очікувану тривалість життя населення у 2017 році Україна посіла 88 місце (0,751) з 189 країн світу. В трійку лідерів увійшли Норвегія (0,953), Швейцарія (0,944) і Австралія (0,939) [6]. Слід звернути увагу на те, що більшість країн-сусідів з якими межує Україна випереджають її за даним показником, а саме: Польща на 33 місці (0,865), Словаччина на 38 місці (0,855), Угорщина на 45 місці (0,838), Румунія на 52 місці (0,811), Білорусь на 53 місці (0,808), а ось Молдова відстає і знаходиться на 112 місці (0,700).

Як бачимо, на демографічну ситуацію, яка склалась на даний момент часу в Україні, впливає багато чинників, що опосередковано чи безпосередньо впливають на зміну чисельності населення. За даним показником спостерігається така закономірність взаємозв'язку трьох факторів: чим більша кількість освічених людей, тим більша ймовірність того, що вони будуть ефективно використовувати свої навички та вміння на благо країни, в результаті чого зростає рівень добробуту населення, який, в свою чергу, забезпечить довготривале життя населення. Але щоб досягти бажаного результату державі

необхідно докласти максимум зусиль у політичній, економічній, соціальній сферах для того, щоб забезпечити стабільний та сталий розвиток країни.

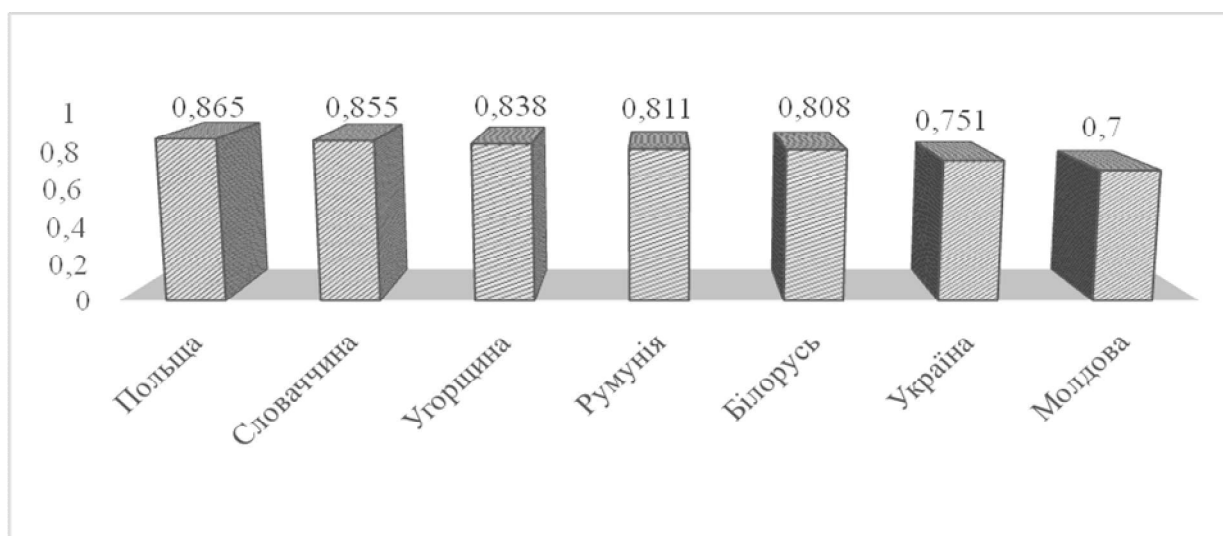

Рис.1. Індекс людського розвитку за 2017 рік в Україні та сусідніх державах [6]

Слід також провести порівняльну характеристику по регіонах за середньою очікуваною тривалістю життя населення, для того, щоб проаналізувати, де показник є найбільшим, а де найменшим і на основі отриманих даних запропонувати ряд ефективних рішень та дій з метою покращення демографічної ситуації в окремих областях держави.

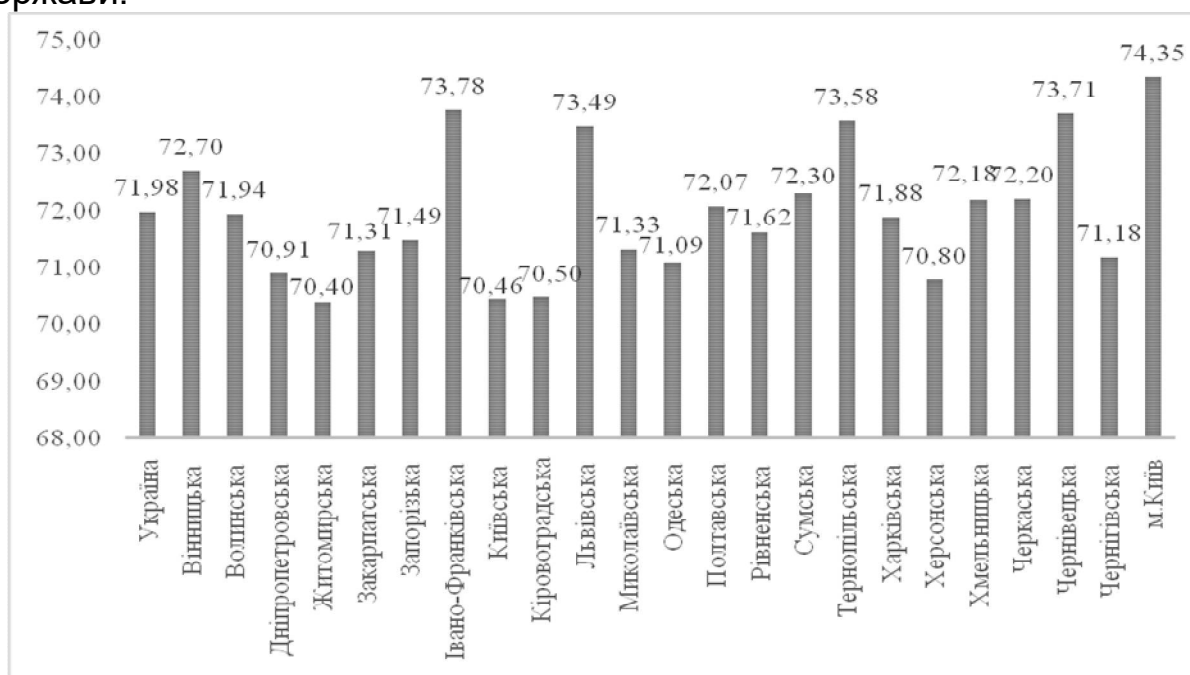

Рис. 2. Середня очікувана тривалість життя при народженні по регіонах України у 2017 році, роки [1]

З рис. 2 можна зробити висновок про те, що найбільша середня очікувана тривалість життя по регіонах за 2017 рік спостерігалась в Івано-Франківській, Чернівецькій, Тернопільській та Львівській областях відповідно 73,78 років, 73,71 роки, 73,58 років та 73,49 роки. А найменший показник був у Житомирській – 70,40 років, Київській – 70,46 років, Кіровоградській – 70,50 років та в Херсонській областях – 70,80 років. Тобто в Західній частині України середня очікувана тривалість життя більша за 73 роки, можливо така ситуація пов'язана з відносно сприятливим екологічним станом та більш здоровим населенням.

Поряд із депопуляцією в країні відбувається процес старіння населення, темпи якого з кожним роком зростають. На 1 січня 2018 року чисельність осіб у віці 0-15 років становила 16,3% загальної чисельності постійного населення, у віці 60 років і старше – 22,9%, у віці 16-59 років – 60,8% [1]. Відповідно до національного демографічного прогнозу до 2025 року частка осіб віком 60 років і старше становитиме понад 25%. При збільшенні частки людей похилого віку у загальній кількості населення необхідно також враховувати тип старіння, який присутній в державі, а саме: чи це старіння знизу чи старіння зверху. В нашій країні відбувається старіння знизу, яке супроводжується низьким рівнем народжуваності, в результаті недієвої системи охорони здоров'я, надання соціальних виплат по народженню дитини, що неспівставлені з сучасним рівнем життя населення, поширення руху чайлдфрі тощо. Саме процес старіння нації у поєднанні з високим рівнем смерті призводить до суттєвого скорочення населення.

На сьогодні тисячі українців масово виїжджають за кордон і цією ситуацією користуються сусідні держави. В той час, як Україна перебуває в ролі постачальника людських ресурсів і втрачає висококваліфікованих працівників, інші країни – процвітають. Більшість мігрантів не повертається на Батьківщину, а намагається реалізувати себе поза її межами. В результаті, депопуляції не уникнути, адже закономірність проста: чим більше українців емігрує тим менше населення залишається. За 2018 рік кількість випадків вибуття сягнула 610687 осіб, кількість випадків прибуття – 629276 осіб, а міграційний приріст становив 18589 осіб [1]. Крім того, у 2018 році українці увійшли в топ-5 національних громад, які офіційно живуть в країнах Євросоюзу, але народилися поза ними [7]. Тому Україна не може ефективно розвиватися при умовах, коли молодь масово виїжджає за кордон, а в країні залишається більша частина пенсіонерів, яким держава повинна надати соціальний захист з бюджету, який формується за рахунок працездатного населення, що постійно зменшується. Такий заплутаний «ланцюг живлення» можливо розірвати лише за допомогою провадження дієвої

демографічної політики, а також створення довгострокових стратегій і тактики, спрямованих на подолання депопуляції населення.

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема формування сімейних цінностей набуває все більш важливого значення. За статистикою, кожна друга сім'я в Україні розпадається. Все більше сімей класифікуються як дистантні, тобто такі, в яких члени родини проживають тривалий час на відстані (наприклад, виїзд на заробітки за кордон). Нова модель сім'ї спрямована не на народження і виховання дітей, а на задоволення власних потреб. Молоді пари часто не готові до спільного подружнього життя, в результаті чого, їхні союзи розпадаються. За офіційними даними у 2018 році кількість зареєстрованих розлучень зросла і сягнула 54 тисячі проти 33 тисяч у 2017 році. Зменшилась і кількість укладених союзів, якщо у 2017 році зафіксовано державними органами 249522 шлюбів, то у 2018 році – 228411 шлюбів[1]. Окрім того, в Україні великого поширення набула ідеологія під назвою чайлдфрі, яка характеризується свідомим небажанням мати дітей, незважаючи на можливість народжувати. Серед основних причин виникнення даного руху слід виділити небажання втрачати власну свободу, егоїзм, страх втратити кохану людину, крах кар'єрного росту, економічна та політична нестабільність в країні. Людство починає відходити від традиційного типу сім'ї, формуючи нові сімейні цінності, в яких питання дитини відкидається на останнє місце, а головною метою подружнього життя стає задоволення власних егоїстичних потреб. Дана ситуація утворює складний причинно-наслідковий зв'язок, який негативно впливає на демографічну політику держави.

Висновки. Отже, демографічна ситуація в Україні є досить напруженою, не тільки через свою негативну динаміку, а й через відсутність державного регулювання з використанням певних фінансових, правових, соціальних важелів. Контроль даної ситуації повинен бути розпочатий з перепису населення, яке було перенесено на 2020 рік. Інколи, легко недооцінити можливі наслідки скорочення населення, але вони мають широкий причинно-наслідковий зв'язок, який пов'язаний з різними сферами, а саме:

- низький рівень працездатного населення, як результат – дефіцит кваліфікованої робочої сили, зменшення потужностей підприємств і компаній;
- старіння населення «знизу», що призводить до необхідності збільшувати витрати на оплату пенсій та соціальних допомог, що робить недієвою пенсійну реформу;
- відсутність соціальної підтримки з боку держави, що робить неможливим приріст населення в майбутньому та веде до зменшення чисельності майбутніх абітурієнтів, закриття дошкільних, шкільних та вищих навчальних закладів;

- забруднення повітря та навколишнього середовища, що негативно впливає на середню очікувану тривалість життя населення;
- низький рівень систематичного медичного обслуговування, що, в свою чергу, дає можливість прогресувати прихованим хворобам;
- криза української сім'ї, яка веде до зменшення природного руху населення
- проблеми з існуванням невеликих населених пунктів, які з часом будуть зникати через відсутність фінансування.

Література:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Організація об'єднаних націй [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://population.un.org/wpp/>.
3. Палієнко О. А. (2017). Демографічна криза в Україні: шляхи її подолання. Молодий вчений, № 9.1 (49.1), 133-135.
4. Всесвітня організація охорони здоров'я [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.who.int>.
5. Державна служба України з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dsns.gov.ua/>.
6. World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.weforum.org/>.
7. Євростат [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu do resursu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Orhanizatsiia ob'iednanykh natsii [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu do resursu: <https://population.un.org/wpp/>.
3. Paliienko O. A (2017). Demohrafichna kryza v Ukraini: shliakhy yii podolannia. Molodyi vchenyi, № 9.1 (49.1), 133-135.
4. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorov'ia [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu do resursu: <https://www.who.int>
5. Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu do resursu: <https://www.dsns.gov.ua/>.
- World Economic Forum [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu do resursu: <https://www.weforum.org/>.
7. Yevrostat [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu do resursu: <https://ec.europa.eu/eurostat>.